

О СУШТИНИ МОРАЛА АРМИЈЕ

Савремени рат ће ставити човјека пред такве задатке за чију ће реализацију бити неопходни одређени квалитети личности. Разумљиво је да ће вриједност његових квалитета доћи до изражаја само у одређеним објективним условима, што говори о томе да је поред високог квалитета људског фактора потребно проналазити и таква рјешења у погледу начина ратовања, организације оружаних снага, начина њиховог функционисања, материјалног обезбјеђења итд, која ће објективно давати оптималне могућности човјеку за максималан допринос побједи. Рад у оба правца је једнако значајан и један другог условљава. Успјешан рад на питањима морала армије у великој мјери ће допринијети рјешавању ових проблема, а у првом реду оспособљавању човјека за задатке који ће му бити постављени у будућем рату. У томе лежи значај морала армије, потреба изучавања и рада на његовом јачању.

Већ у прилажењу овим проблемима потребно је истаћи да отежавању њиховог разумијевања доприноси и непрецизна терминологија. Постоји више термина за исти садржај, а понекад се исти термини употребљавају за различите садржаје. С друге стране, термини који се односе на дио садржаја или само на један његов аспект протежу се на цјелину. Све то доводи до недовољног разликовања појмова, а тиме и до отежавања разумијевања суштине ствари. То је случај и са термином „морал армије“, који се не узима увијек у истом значењу, па се и под појмом који се изражава овим термином не подразумијева увијек исти садржај. Тако се под појмом морала армије подразумијева садржај који обухвата схватања о дужностима људи у армији (у најширем смислу) у миру и рату и њихов однос према тим дужностима, као и схватања о односима међу људима, из којих резултирају одговарајућа понашања како у миру, тако и у рату. Међутим, потребе рата су тражиле да се поставе у први план, па чак и искључиво, питања понашања људи у рату и њихове спремности за борбу. Из тога је уследило и третирање морала у значењу спремности армије, а у новије доба и народа, да се боре, њихове вјере у побједу, одлучности и непоколебљивости у борби унаточ свим тешкоћама и искушењима на путу до побједе. Како овај квалитет људског фактора није условљен само моралним чиниоцима, то је разумљиво да су се појавиле

разлике и у схватању садржаја појма морала армије. Јер, уколико се под моралом подразумева „стање духа маса које се боре“ (Лењин), очито је да се залази и у проблеме који се, строго узевши, налазе и ван морала, а одражавају се на неки начин на то „стање духа“, спремност људи за борбу. Без обзира што морални чиниоци чине основу и овако схваћеног морала, тј. основу моралне снаге људи у рату, треба имати у виду да је значајна улога и других чинилаца (психолошких, социолошких, биолошких итд.), као и њихов међусобни утицај. Тако се дошло у ситуацију да се термином „морал армије“ покривају садржаји који нису идентични, мада имају много заједничког.¹⁾

Ван сумње је да постоји оправдање што се питању морала прилази са аспекта моралне спремности народа и армије за рат условљене не само моралним чиниоцима. Циљ је, дакле, степен спремности, одређен квалитет људи, стање које зависи од мноштва фактора. При томе нам не смета чињеница да су ти фактори разнородни, да једни дјелују трајније, а други тренутно, да један те исти фактор може у једној ситуацији да буде превасходан, док у другој мање значајан или безначајан, чак да исти фактор може да дјелује и позитивно и негативно на спремност људи за борбу. Значи, да нас у овом случају

¹⁾ Поред могућности узимања термина „морал армије“ у различитим значењима, појављују се и мишљења о његовој застарјелости, па према томе и потреби његове замјене. Полази се од тога да је тај термин везан за стари садржај и да имплицира супротстављање морала армије моралу друштва, док би се новим термином истакло ново у суштини и садржају морала. Тако се све више употребљава термин „борбени морал“. Но, овај може само дјелимично да замијени термин „морал армије“. Већ сам назив указује на то да овај термин обухвата оно из оквира морала што се непосредно односи на борбу, на рат. Како тиме није исцрпљено све оно што обухвата појам морала, то би употреба овог термина за садржај шири од непосредне реализације морала у борби сужавао тај садржај. Последице тог сужавања би се одразиле на усмјеравање рада искључиво на предвиђања понашања људи у рату, а запостављало би се рјешавање свега оног из живота и рада армије у миру што треба да обезбједи њен развој гледан са моралног аспекта, и што треба да доведе до високог морала у рату и створи повољне објективне могућности његове реализације. Међутим, када се говори о манифестацији, реализацији морала у борби, онда је термин „борбени морал“ врло погодан, јер одржава његову најбитнију карактеристику — спремност за борбу. Али ово управо указује да овај термин може да замијени термин „морал армије“ само када говоримо о моралу као одређеном квалитету људског фактора израженом у спремности људи за борбу, при чему смо свјесни да та спремност није резултат само моралних чинилаца.

У новије вријеме се појавио термин „морално-политички фактор“. Моралне снаге армије и народа у савременим ратовима су прожете политичким мотивима, то је специфична особеност испољавања моралних снага народа и армија у савременим условима. Управо ове околности су изазвале употребу данас увелико проширеног термина „морално-политички фактор“, који дубоко изражава суштину моралних снага народа и армије сваке земље. (Журавков: *Морално-политички фактор у савременом рату* — Москва, 1958). Адекватност и оправданост употребе овог термина је неоспорна. И када се говори о моралу као фактору вриједности армије и народа у рату, употреба овог термина ће бити погодна.

При увођењу и употреби нових термина треба имати у виду да они морају бити погодни и адекватни за одређен садржај и да их људи прихватају.

интересује шта све утиче на степен спремности људи за борбу, на њихову издржљивост, храброст итд, интересује нас, дакле, шта све утиче на човјека да буде добар борац, без обзира да ли се ради више о етичким, биолошким, или психолошким моментима, што ће зависити од објективних услова и субјективне оцјене вриједности и улоге појединих чинилаца. Овако прилажење питању морала армије нас у извјесним моментима мање или више удаљава од, строго узевши, моралне проблематике. Практичне потребе то оправдавају, мада се у терминолошком погледу морају правити прецизнија разграничења ако нам то фонд термина дозвољава.

Ради сагледавања суштине морала, ограничења и прецизирања његовог садржаја, неопходно му је прилазити као етичкој категорији, са аспекта једног процеса који доводи до одређеног понашања људи, правећи при том строжу дистинкцију између моралних и других чинилаца, без обзира што они, у крајњој конзеквенци, дјелују и реализују се заједно.

МОРАЛ ДРУШТВА И МОРАЛ АРМИЈЕ

Већ сама терминолошка сличност налаже да се постави питање односа морала друштва и морала армије. Чак се може поставити питање да ли се ради о идентичним појмовима, истородним, или је терминолошка сличност само случајна. Па и мишљења се крећу у оквирима ових крајности, тј. од поистовјеђивања до негирања ма чега заједничког. Прва су узрокована несагледавањем специфичности армијског организма у оквирима друштва, а друга пренаглашавањем тих специфичности и несагледавањем зависности армије од друштва (класе чијим интересима служи).

Неки моменти могу навести на помисао да је морал армије по садржају нешто што се не може упоређивати са моралом друштва. Када се говори о моралу армије, често се мисли само на рат, па отуда и на морал само као спремност да се изврши постављени задатак, непоколебљивост при наиласку на тешкоће, упорност и истрајност када позитивна рјешења не могу доћи брзо, храброст и самопријегор, способност преброђивања свега онога што би довело у питање — коначну побједу. У првом реду се, дакле, мисли на способност и спремност за одређене поступке, понашање у условима рата, с једне, и само понашање, поступке, с друге стране. Нормативна страна проблема, схватања људи о томе како се треба понашати, како дјеловати у рату, како се односити према друштву — другим људима и самом себи у околностима произишлим из чињенице да треба ратовати, као и норме понашања и дјеловања у миру у таквом специфичном организму као што је армија — та страна проблема се привидно налази у другом плану.

Говори ли се, међутим, о друштвеном моралу, понекад се пренаглашава нормативна страна проблема, схватање о понашању људи, њиховим дужностима према друштву, другим људима и самом себи;

истичу се, дакле, правила понашања настала из одређених друштвених потреба у историјски конкретној друштвеној констелацији. Спремност и способност људи да се тако понашају, а донекле и само понашање често падају у други план из чега се може добити утисак о њиховом мањем значају.

Та привидна разлика између морала армије и морала друштва утиче на појаву поменутог мишљења да се ради о двије ствари толико различите по квалитету, да се не могу ни упоређивати као истородни појмови. Међутим, ма колико у моралу армије била значајна та спремност људи за извршење задатака у рату, као и само понашање, реализација те спремности, исто толико је значајна и нормативна страна проблема, изграђена схватања о томе како се треба понашати у борби, шта се очекује од човјека у рату, итд. Када не би постојала та страна, не би могло бити ни ријечи о моралу армије у смислу стварања одређеног квалитета код појединаца и јединица, јер не би постојао садржај на коме би требало развијати морал.

Чак се ни из чињенице да су многе ствари о томе како човјек треба да се понаша у рату већ давно познате, не може извлачити закључак да је то и другостепено питање. Поред тога што се мијења и садржај норми (мада на први поглед непримјетно јер, на примјер, проблем храбрости се поставља у свим армијама), нарочито се мијења садржај и метод на коме се људи припремају да буду вољни и способни да чине све оно што ће се од њих тражити у рату. И док је, на примјер, војник феудалне армије поред осталог црпио храброст из чињенице да се налази у згуснутом строју, из вјере у судбину, у анђела чувара или маскоту, из спознаје да му је старјешина за петам и да ће га убити при најмањем колебању, итд. дотле је храброст нашег човјека резултат сазнања да се њом побјеђује, а страхом се губи не само рат, него и сви услови за живот, па и сам живот, резултат мржње према непријатељу и љубави према својој земљи, ријешености да се непријатељ побиједи, воље за побједом, свјесног савлађивања страха итд. Дакле, и оваква се категорија као што је храброст по много чему мијења. А шта да кажемо, на примјер, о односу армије према народу и другим питањима која се суштински друкчије постављају у армијама различитим по карактеру?

Све то наводи на закључак да је у моралу армије једнако значајно одредити шта он представља по садржају, како се јединице и појединци припремају да би могли поступати у складу са одређеним нормама и реализација свега тог у стварности. То значи да без знања о томе шта хоћемо, чему тежимо, не можемо засновати организован рад који би довео до жељених резултата, нити можемо са сигурношћу очекивати те резултате.

Иста је ствар и са моралом друштва. Ако бисмо остали само на нормативној страни, без борбе за усвајање норми и њихове реализације, тј. ако бисмо постављали норме о томе како се треба понашати, а људи се не би тако понашали, онда би такав морал био утопија. Међутим, тако се никад и не поставља. Свака класа је у складу са

својим интересима постављала норме и борила се за њихово усвајање и реализацију.

Према томе, сваки морал обухвата одређена схватања (норме), процес усвајања тих норми и њихову реализацију — само понашање. То су нераздвојне компоненте једне јединствене цјелине и одсуство било које од њих доводи у питање цјелину. Штавише не може се говорити о важнијим и мање важним компонентама, па се и разлике не могу тражити на тој страни.

Други моменат који доводи до несагледавања нераздвојне везе морала армије и морала друштва је различит значај појединих моралних норми у миру и рату. Већ у почетку треба истаћи да се то појављује код људи који гледају морал армије само са аспекта рата, тј. који из доминирајуће улоге проблема држања и поступка људи у рату не виде значај истих проблема у миру, не виде да садржај морала армије обухвата колико рат, толико и мирни период живота, рада и развика армије.

Мноштво моралних норми регулише односе људи у друштву и њихове дужности. Међу њима се налази и она која поставља одређене захтјеве пред људе у односу на одбрану домовине. Без сумње одбрана земље је морална обавеза сваког нашег човјека. Значај ове обавезе у мирно доба је изванредно велик. Али тада друштво поставља и друге значајне обавезе пред сваког свог члана, па се отуда и поступци људи цијене, доводе у склад са низом норми без којих би друштвени живот био немогућан.

Рат, међутим, представља нове околности у којима се мијењају и обавезе појединаца. Управо, друштво се нашло пред новом ситуацијом из које су произишли и нови задаци. И у интересу друштвеног прогреса, у интересу очувања тековина прошлости и обезбјеђења боље будућности, одбрана домовине ће бити превасходно мјерило поступка наших људи. Поступци сваког човјека ће бити цијењени са становишта његовог доприноса одбрани домовине. Све оно што штети тој одбрани биће цијењено као неморално па чак и пасивност добија негативну оцјену. Такви би поступци неоспорно били тако оквалификовани и у миру, али мјерила су у рату постала много строжа. Чак се и њихов број смањио (бар у обичној, свакодневној употреби), јер је допринос одбрани земље постао доминантна норма којој се подређују све остале. То је разлог што неки поступци и квалитети човјекове личности добијају другачији третман.

За илустрацију овога може послужити различито гледање на храброст као људску особину у миру и рату. Неоспорно је и разумљиво да је храброст особина која се у рату веома много цијени. Човјек без довољно личне храбрости не може у рату да буде цијењен од својих сабораца, не може представљати личност која би могла да води друге са потребним ауторитетом, без обзира на његов углед у миру који је могао да буде стечен стварним, али другим квалитетима. Ти квалитети су мјерени на други начин, односно они су објективно представљали вриједност у миру. У рату су, међутим, у другом плану, јер

су измјењене околности, (води се борба на живот и смрт), што ставља човјека пред нове проблеме. Па како без храбрости нема побједе, нема живота, то се и човјек и његови поступци цијене са становишта личног учешћа, жртвовања, смјелог стављања живота за побједу над непријатељем.

Слично се догађа по престанку рата и почетку мирнодопског периода. Тада настају нове околности у којима се од човјека тражи да покаже, испољи и да од себе на другим линијама борбе за друштвени развитак, гдје се траже други квалитети, гдје се храброст потребна у борби чак не може ни мјерити. Човјек који је испољио храброст у рату заслужује признање (друштво му га и даје на одређени начин), али се не може држати само због те особине на радним мјестима која изискују сасвим друге квалитете. А у новом рату ће опет храброст постати доминантна норма и цијењена особина људи, опет ће храбри добијати одговарајуће мјесто, јер ће та људска особина бити од превасходног значаја за друштво.

Армија и у миру полаже много на храброст. Она чини организоване и свјесне напоре да развије храброст код војника, омогућава им сагледавање проблема храбрости и страха и тако их припрема за лакше савлађивање страха и испољавање храбрости. То је и нормално, јер се армија припрема за рат. За људе ван армије тај проблем није тако значајан у миру, јер је потиснут у други план значајнијим, акутнијим проблемима које истиче борба за социјалистичку изградњу. Због тих разлика се не може извлачити закључак да морал друштва и морал армије нису истородни појмови.

Социјалистички човјек се налази у армији и ван ње, па је нормално то што су заједничка општа својства личности, тј. друштво тежи изградњи новог човјека (са особинама које га чине новим — социјалистичким) без обзира гдје се он налазио. Но поред тог општег, овај у армији ће развијати и посебне компоненте условљене улогом у задацима армије, чиме нису и не смију бити нарушене оне опште. Уколико дође до рата, онда се задаци изједначају или се подређују општем задатку одбране земље, па се приближавају и гледања на поступање људи и њихове квалитете.

За правилну оцјену односа морала армије и морала друштва потребно је поћи од тога да је морал армије морал класе којој та армија припада, чије интересе штити, са посебним специфичностима произашлих из специфичности армије као својеврсног организма. Разумљиво је, да се општа кретања у друштву мање-више одражавају и на армију, па је немогуће у једном моменту дати упрошћену црно-бијелу оцјену карактера армије као ни друштва. Но, без обзира на то, армија увијек носи печат оних друштвених снага чије интересе штити. Тај однос се појављује и у области морала, па се може истаћи да је морал армије према моралу друштва (у ствари класе којој припада) у односу посебног према општем. Па ако се постави питање у чему је морал армије једнак моралу друштва (класе), а у чему је различит, може се одговорити да је једнак у општем, а различит у посебном.

Стога нити то опште у чему се подударају искључује постојање морала армије, нити оно посебно у чему се разликују даје оправдање да се сматрају разнородним.

Овде се може поставити питање да ли је то посебно толико значајно да заслужује издвајање из општег, колике су те разлике, да ли њихово истицање не утиче на умјетно раздвајање двију средина које су у нашим условима блиске једна другој? Јединство армије и народа, њихова повезаност произишла из револуције, заједничких циљева и интереса су неоспорни. Борба за ново друштво поставља задатке пред сваког нашег човјека и у том процесу се изграђује нов морал и нови људи као носиоци тог морала. Тај морал треба да постане својина сваког нашег човјека који жели да у оквиру својих могућности допринесе борби за социјализам, па разумљиво, и људи у армији.

Али, друштво је врло сложен механизам. Да би тај механизам функционисао, потребно је, поред општих, регулисати и посебне односе произишле из посебних задатака. Потреба посебних норми које регулишу односе у посебним организацијама и срединама иде упоредо са развојем, унутрашњом структуром и специфичностима функционисања тих организација. И уколико су те специфичности веће, утолико се појављује потреба за више посебног у оквирима општег и обратно.

Издавање посебног из општег није условљено њиховим разликама израженим у броју посебних норми, него чињеницом да посебним нормама треба регулисати нешто што или не може бити исцрпено општим, јер има у себи толико специфичног да га је тако немогуће ближе одредити, или нема исти третман у цијелом друштву, или за чим не постоји интерес ни потреба у оквиру свих друштвених институција, организација, слојева итд. Са тог становишта неоспорно је да у армији има потребе да се регулише понешто на начин својствен само армији. Разумљиво је онда што се ни опште ни посебно не регулишу само моралним нормама, али је њихов значај изванредно велик и биће све већи у оној мјери у којој се друштво у свом развоју све више ослања на морал. Не улазећи сада у питање шта све регулише ове посебне моралне норме које важе само за људе у армији, важно је констатовати чињеницу да у армији постоји потреба да се понешто регулише посебним прописима и одрази у посебним моралним нормама. Признамо ли ту чињеницу, морамо признати оправданим постојање морала армије, који је уопште морал социјалистичког друштва, али у оквиру тога општег регулише и оно што је својствено само армији, а што произилази из специфичности функционисања армијског организма условљене посебним задацима.

Постојање морала армије не оповргава ни чињеница да је наша армија заиста народна, јер потреба посебног регулисања односа у армији, поред оног што већ регулише морал друштва, не одваја армију од народа. Ако би то специфично, својствено само армији, ишло у раскорак са друштвеним интенцијама, онда би то свакако удаљавало армију од народа. Међутим, то у основи не би био резултат погрешног постављања моралних норми, већ девијације карактера армије услов-

љене у суштини другим узроцима, јер морал није узрок, већ посљедица одређеног карактера и развита (разлике у карактеру друштвених формација нису настале из разлике у моралу, већ обратно).

Морал се развија и мијења мијењањем носилаца тог морала (класе, слоја, организације), њихове друштвене улоге и степена развита. Са тог становишта мијења се и морал наше армије. У односу на морал друштва он губи посебне одлике у оној мјери у којој се смањују разлике, специфичности функционисања армије у односу на друштво. Али докле год постоји армија постојаће и њене специфичности, колике-толике, али ипак специфичности, које условљавају потребу посебног регулисања. Зато ће тек са нестанком армије нестати и њен морал.

Данас су те специфичности уочљиве и значајне мада нису у супротности са основним нормама којима се регулишу мјеста и задаци човјека у нашем друштву. То је потпуно могуће и условљено је народним карактером наше армије, њеном револуционарном улогом с једне, и специфичностима армијске организације, с друге стране. Због тога се функционисање армијског организма регулише посебним прописима који треба да полазе од основних друштвених интенција и да адекватно одразе оно специфично, само армији својствено. Могу се догодити случајеви да специфично буде пренаглашено, да у извесном периоду не уважи и не слиједи друштвени развита у појединим питањима, што доводи до заостајања армије за темпом и карактером друштвеног развита за извјесно вријеме. Узроци оваквим појавама могу бити различити као, на примјер, конзервативизам, негативно дејство остатака старих, преживјелих схватања о армији, недовољан напор субјективних снага да слиједе друштвени развој и да налазе адекватна рјешења тог развоја за армију итд. Исто тако, шаблонско пресађивање извјесних рјешења у грађанству која заиста представљају прогрес и велика достигнућа, не водећи рачуна о армијским специфичностима, може довести до слабења армије.

Ићи укорак са друштвеним развитаком и истовремено правилно цијенити мјесто и улогу армијских специфичности није нимало једноставно, па због тога нико није имун од заостајања, истрчавања и других девијација. Јер, да би се, на примјер, регулисали односи у армији, треба постићи да се ново, револуционарно, напредно, одрази у односима у армији која се бори за то ново, да основне норме које владају у друштву а тичу се односа нађу свој одраз у армији; да улога човјека у нашем друштву не буде изопачена кроз армијски живот, а да се при том нађу рјешења која ће одговарати армијским специфичностима и обезбиједити њено несметано функционисање изражено у чврстом јединству, дисциплини, одговорности, спремности за извршење наређења итд.

Армијски живот је регулисан низом прописа којима је тачно одређено шта су чија права, дужности и обавезе. Свако нарушавање тих прописа повлачи за собом одговорност различитих ступњева. Потребa за таквим прописима је неоспорна. Али ослонити се само на

њих и, штавише, полазити од тога да су они примарни за функционисање армије каква је наша, довело би до испољавања односа у њој, а тиме и до смањења њене борбене вриједности. Ми тражимо од људи и нешто више од поковања прописима, тражимо да поступају у складу са прописима из убјеђења да тако треба да поступају додајући томе и све оно што није и не може да буде обухваћено прописима. А управо развијање убјеђења, схватање о дужностима људи у армији у миру и рату и поступање у складу са тим схватањима представља основу садржаја и суштине морала армије. У томе лежи и његов значај.

Ако бисмо се одрекли изграђивања морала армије и остали само на оном што обухвата садржај морала друштва, не уважавајући армијске специфичности, дошли бисмо у ситуацију, прво, да покушавамо низ, иначе оправданих, рјешења у друштву накалемити на армијске услове, спотичући се о чињеницу да та рјешења нису у свему прикладна за армију; друго, запоставили бисмо рјешавање проблема морала армије који се односе на мирнодопски период, чиме бисмо довели у питање морала у рату, коме мора да претходи процес изградње морала у миру; треће, да армијски живот заснивамо само на слову закона и прописа без спознаје неминовности таквог живота чиме бисмо људске односе свели на правне, неоправдано их упростили и оголили. Али, таква пракса је у ствари немогућна, јер са појавом наше армије ишао је и рад на изграђивању и јачању њеног морала. Друга је ствар да ли су се увијек налазила најбоља рјешења и да ли се учинило онолико колико се могло.

САДРЖАЈ МОРАЛА АРМИЈЕ

Не губећи из вида како опште тако и посебно и њихов међусобни однос можемо рећи да морал армије обухвата моралне норме које регулишу односе и дужности (узето у најширем смислу) у армији у миру и рату (који произилазе из улоге, задатака, карактера и специфичности начина живота и функционисања армије) и њихов мисаони и практични однос према захтјевима израженим тим нормама. Другим ријечима, морал армије обухвата, прво, схватања изражена одређеним моралним нормама, друго, њихово прихватање, из чега резултира и одређена спремност и унутрашња снага која покреће људе да поступају на одређен начин и, треће, само поступање у складу са тим нормама. Разумљиво је да ове компоненте нису у животу одвојене једна од друге, већ се прожимају и чине јединствен, истина, комплексан процес на који утичу и други фактори.

Често је потребно цијенити ниво до кога се досегло у одређеном времену у изградњи морала, дајући тако пресјек једног процеса који је у непрекидном развоју. У тим случајевима се намјерно за моменат апстрахује оно што је претходило и довело до неког стања које изражава одређен ниво, квалитет који је сваког момента промјенљив. Као мјерило тога стања најчешће се узима спремност, чврстина и непоко-

лебљивост јединица и појединаца у извршавању задатака, који су, међутим, резултат више фактора. Због тога је за сврсисходан рад на изграђивању морала потребно прецизирати све аспекте овог проблема, сагледати процес у цјелини, издвојити оно што улази у овај предмет, имајући у виду чињеницу да у животу то није тако издвојено, издиференцирано, сврстано по редосљеду и времену одвијања. А ради лакшег разумијевања садржаја морала неопходно је анализирати сваку компоненту посебно и одредити јој мјесто у оквиру цјелине.

Норме, схватање о дужностима људи у армији и њиховом међусобном односу, произилазе из задатака армије, њеног карактера и начина функционисања. Спремати се за рат је основни задатак армије што условљава и начин њеног функционисања. По томе све армије имају нечег заједничког. Полазећи отуда и од чињенице да су армије, и поред измјена у дугом периоду постојања, испитале ефикасност одређених односа, свака нова армија могла би обилно користити искуства својих претходница. Међутим, важеће норме немају универзалан карактер, већ су оправдане за конкретне услове, а то значи за конкретне армије. Колико ће се старо моћи користити у новим условима зависи од тога да ли доприноси развиту новог, прогресивног или га кочи. Према томе, оправдано је ослањати се на оно што је искуство показало ефикасним, али не губећи из вида да је нешто оправдано само под одређеним условима, док у другим може то да буде само дјелимично или нимало. Значи да ова прва компонента морала армије не може да буде предузета из прошлости, већ су моралне норме условљене објективним чињеницама (друштвеним односима, развојем материјалних снага, карактером армије, њеном улогом итд.), па ће и свјесни напори субјективних снага друштва морати да полазе од објективне стварности и сагледавања тенденција прогреса користећи из прошлости само оно што има оправдања у новом.

И најнапреднија морална теорија не иде правом узлазном линијом ка прогресу. Ма колико била израз напредних тенденција друштвеног развитака, конкретна рјешења могу више или мање доприносити претварању тих тенденција у стварност. То говори о потреби изучавања објективне стварности, сагледавања могућих путева развитака и научне провјере усвојених рјешења. С обзиром да је морал наше армије само посебан облик социјалистичког морала, то се поставља проблем правилне примјене општег на армијске услове и правилног избора посебног, које ће полазити од општег.

На начин функционисања армије традиција има велики утицај. Није лако оцијенити колико је сада оправдано све оно што је некад могло одговарати. Пракса се може кретати између двије крајности, прво, преувеличавања армијских специфичности што би, уз утицај наслијеђеног, довело до деформисања социјалистичких односа у армији и друго, занемаривање специфичности и шаблонског пресађивања успјелих рјешења у грађанским институцијама на армијско тле, чиме се армија може довести у ситуацију да не одговори задацима који се постављају пред њу. Непрекидан научно-студијски рад на овим про-

блемима је гаранција најмањим осцилацијама између ове двије крајности и налажења адекватних рјешења.

Посебно се истиче потреба оног дијела моралне теорије који говори о одређеном држању и поступцима људи у рату. Ма колико ово изгледало познато због тога што је небројено пута испробано у пракси, остаје још много да се испита, утврди и провјери. Без обзира на то што сваки рат поставља човјека пред сличне проблеме, нови услови (наоружање и опремљеност, начин вођења рата, посљедице одређених дејства итд.), циљеви и могућне посљедице рата, човјек на вишем степену развика и др. дјеловаће тако да ће се толико стари проблеми појављивати у измјењеном свјетлу. Шта учинити, на примјер, да човјек буде спреман за борбу унаточ могућности да дође под дејство атомског оружја, или је непосредно преживио атомску експлозију која је оставила на њему веће или мање посљедице, или му је јединица десеткована, или треба да се повуче са територије на којој му живи породица итд., то су проблеми који се морају изучавати и теоријски обрађивати. Искуство нам може помоћи, али нам неће дати готова рјешења.

За рјешавање овог проблема потребне су двије ствари: прво, изучавати и предвиђати приближно понашање људи у будућем рату, факторе који ће позитивно или негативно утицати на то понашање и сходно томе предвидјети мјере које ће допринијети подизању морала појединаца и јединица (схваћеног као својство произашло из одређених схватања, убјеђења, осјећања, снаге воље и ријешености да се поступа у складу са нормама и задацима које друштво поставља пред сваког човјека у борби за независност) и друго, јачати морал јединица и појединаца у миру да би у случају рата били спремни, вољни и способни да приме на себе све тешкоће, недаће и страдања која ће наметнути рат. То значи да је у оквиру моралне теорије неопходно рјешавати како проблеме који се односе на морал армије у миру, тако и оне који се односе на рат. А без јасне оријентације, без знања шта хоћемо, нема ни систематског ни ефикасног рада на јачању морала.

Из процеса усвајања норми резултирају одређена морална схватања и већа или мања спремност да се поступа у складу са њима. Тај процес је у основи резултат потреба и жеља да одређене норме постану што прије својина људи. У том циљу се предузимају одговарајуће мјере, па се чак организовано ради на развијању свијести о потреби одређеног понашања. Уз свјестан напор за усвајањем моралних норми иде и процес прихватања норми као резултат непосредног утицаја објективне стварности на људе. Јер, моралне норме су условљене објективном стварношћу, потребама друштва, које са своје стране врши „притисак“ на појаву норми и њихово усвајање па тај процес не зависи искључиво од субјективних фактора.

Кад се од људи тражи да поступају на одређен начин и у том циљу донесу одговарајући прописи, они ће без сумње учинити много у том правцу. Али све је то недовољно ако људи нису убијеђени да тако треба да чине. Тек када спознају нужност и потребу оног што се

од њих тражи, они ће се заиста понашати у складу са одговарајућим нормама. Један уочљив, ако не и значајан, примјер развитка схватања из којих је уследило конкретно понашање је држање извјесног броја наших људи ван службе. Контролне мјере су биле и многобројне и разноврсне. Али, понашање није ишло укорак са овим мјерама. Оно је ишло са порастом свијести, схватањем људи да се треба понашати у складу са нормама које владају у нашем друштву и армији и самим тим се све више смањивала потреба за мноштвом контролних мјера. Замјенила су их морална схватања и дјелатност произишла из њих.

У процесу усвајања норми појављује се потреба како за оним што је неопходно у миру, тако и за оним што је значајно за рат. Рјешавање првог проблема је лакше због тога што се непрекидно мјери и коригује у пракси свакодневног живота, мада то није разлог да га потијењују. Међутим, колико је и могуће претпостављати како се треба понашати у рату, није могуће са сигурношћу тврдити да ће се човјек и понашати тако, унаточ организованих и смишљених мјера у миру. То намеће потребу да се, прво, студиозно изучавају чиниоци и примјењују мјере које ће допринијети да се људи понашају у будућем рату онако како ми то желимо и очекујемо и, друго, да се врше посредна (јер непосредна нису могућна без учешћа у рату) мјерења која ће нам показивати до којег је степена остварено оно што смо поставили себи за циљ у погледу јачања морала, а посебно оних момената који се односе на држање људи у рату.

Да бисмо могли са сигурношћу очекивати висок морал у рату, морамо рјешавати све оне проблеме од којих зависи спремност и способност људи да поступају у складу са захтјевима који ће се поставити пред њих. То значи да морамо предвиђати мјере за непосредно јачање морала у току рата, али и да уђемо у рат са већ високим моралом, са спремношћу људи да се боре под свим околностима. Да би човјек, на примјер, испољио храброст у борби, морамо већ сада предвидјети мјере за подизање храбрости непосредно пред борбу и у току ње, али истовремено морамо већ сада подузимати мјере које ће допринијети да тај човјек буде спреман да брани домовину из чега ће управо резултирати храброст. Или други примјер: неоспорно је да ће брига старјешине за борца у борби допринијети да борац са већим полетом приђе извршењу задатка који је добио од тог старјешине. Али не можемо чекати рат да бисмо учили старјешине како се треба односити према војницима, већ тај однос треба сада рјешавати, треба сада да буде човјечански, топао, правичан и строг. У противном, тешко је очекивати да би био ријешен и у рату, а још је теже вјеровати да би војници били спремни да се жртвују под руководством таквог старјешине. Уосталом, у пракси тако и радимо, јер нам тако диктира развитак социјалистичких односа у нашем друштву.

Моралне норме се реализују у понашању људи које се опет оцјењује са становишта колико је у складу са нормама. Зато је понашање, морални акт, она компонента морала кроз коју се може сагледати стварни ниво, квалитет морала, оцијенити склад мисли, ријечи и

дјела што је један од основних принципа развијања морала. За армију се ово питање поставља у два вида; поступци који су везани за живот и рад армије у миру и они који су условљени задацима армије у рату. И док се први могу свакодневно цијенити, доводити у склад са моралним нормама, кориговати оно што тражи корекције, дотле се други морају много раније предвиђати и припремати. Па и цјелокупна морална пракса у миру има, поред осталог, и задатак да створи услове за оно што треба да се испољи у рату. Зато се она цијени и са становишта колико доприноси припремању армије за задатке који ће се поставити пред њу у рату.

Понашање људи у рату такође подлијеже моралном суду. Разумљиво је да се при том узимају у обзир сви фактори који су утицали на људе да поступају на одређен начин. Зато се не може донијети једноставан суд да је неко кукавица ако, на примјер, није могао наставити борбу због психичког слома. Оцјењујући све околности под којим су се одвијали поступци људи, моћи ће се не само дати објективан суд о „моралности“ поступка, већ и сагледати што се све може и мора подузимати да би се створили услови за поступак у складу са моралним нормама.

И са становишта општенародног одбрамбеног рата би се могло поставити питање оправданости морала армије унутар морала социјалистичког друштва, с обзиром да се од сваког нашег човјека захтјева да буде спреман за одбрану земље, због чега би отпала потреба за неким посебним моралом армије. Већ у почетку одговора на ово питање ваља разликовати потребу рјешавања проблема функционисања армијског организма у миру и рату у које улазе и питања морала армије, од проблема опште припреме људи ван армије да дочекају рат спремни како у погледу војнотручне оспособљености, тако и у моралном и сваком другом погледу.

Чињеница да је неопходно припремати цио народ у моралном погледу за одбрану земље не негира потребу постојања морала армије, већ је истиче. Армија живи у миру припремајући се за евентуални рат. Кроз њу пролазе хиљаде људи, подвргавајући се посебном животу и радећи на посебним задацима, сасвим друкчијим од оних у грађанству. Колико ће та нова средина доприносити мобилизацији снага сваког човјека у овладавању задацима због којих је дошао у армију, колико ће бити ефикасна у остваривању циљева које је друштво поставило пред њу, зависи у првом реду од тога каква су конкретна рјешења односа (у најширем смислу) у њој. Другим ријечима, проблеми морала армије у миру захтијевају да буду рјешавани на одговарајући начин управо због чињенице да она мора давати оптималне могућности маси војника који пролазе кроз њу да постигну оно што се од њих очекује. И у томе лежи значај морала армије.

Народ се, истина, не припрема за одбрану земље само кроз армију. Штавише, моралне припреме народа за одбрану не обухватају проблеме живота у армији, већ стварање ријешености да се брани нападнута домовина и увјерења да се може одбранити. Рад на разви-

јању свега оног из чега ће резултирати спремност и способност сваког нашег човјека да се суочи са ратном стварношћу у борби за независност, задатак је свих фактора који на било који начин могу допринијети остварењу овог задатка. Али, тиме се не исцрпљују сви проблеми које ће у погледу морала поставити стварност рата пред све наше људе, и посебно они који се односе на армију, којом ће у рату бити обухваћена већина људи способних за борбу. У рјешавању ових проблема армија ће сигурно имати истакнуто мјесто радећи у три правца: прво, тражењем одговора на постављена питања у вези с будућим ратом и мјестом човјека у њему; друго, припремајући људе који су у армији или пролазе кроз њу за оно што их очекује у рату и, треће, тражећи адекватна рјешења за функционисање армијског организма у миру и рату уз обезбјеђивање пуног испољавања свих људских снага.

Управо због тога што се спрема за рат, армија је дужна да изучава проблеме рата и са становишта човјека. Према томе, рјешавајући проблеме морала армије, ми не стварамо само повољне услове за рад људи у армији у миру, већ тражимо одговор на проблеме који ће се поставити пред човјека у будућем рату. И уколико реалније предвидимо стварност будућег рата, уколико нађемо адекватније одговоре на проблеме који се буду постављали пред људе у рату, утолико ћемо сигурније и ефикасније парирати тешкоће ратне стварности.

Припреме људи у армији за одбрану домовине су како војно-стручног тако и моралног карактера. Какви ће се резултати при том постићи зависи не само од интензитета рада на том подручју, већ и од његовог квалитета. А за то су од битног значаја садржаји на којима се изграђују морални квалитети људи, њихова спремност за одбрану земље и ријешеност да се очува национална независност. У тим садржајима има општих момената, једнако важећих за сваког човјека без обзира на мјесто на коме се налазио (ту спадају, на примјер, моменти из борби наших народа у прошлости, наша социјалистичка стварност, братство и јединство итд.), али исто тако армија има нечег свог чиме врши морални утицај на људе (на примјер, начин живота, стварање одређених навика, специфичан значај и начин образовања итд.). Организован и сврсисходан рад на проблемима морала армије обезбјеђује да то посебно у садржајима својствено само армији не дјелује стихијно и истовремено да се не развија неадекватно у односу на друштвене интенције и улогу, потребе и могућности човјека. Број људи који пролазе кроз армију и значај њиховог боравка у њој оправдава рад на свему оном што армију чини ефикаснијом и способнијом за улогу која јој је намијењена. Проблеми морала армије заузимају у томе истакнуто мјесто.

Потенцијалне могућности за изградњу чврстог морала армије и народа су изванредно велике. Али реалност ће зависити од напора и умјешности субјективних снага у проналажењу најбољих рјешења. Већина људи ће се у будућем рату наћи у армији или формацијама које ће функционисати на начин својствен армији. То значи да ће се

њихов морал реализовати у оквиру одређених војних (или њима сличних) колектива, који морају објективно пружити могућност испољавања моралних снага сваког појединца. Како армија представља окосницу и узор (у смислу разрађених принципа функционисања и односа) таквих колектива, то ће и њихова вриједност, адекватност карактеру, улози и задацима зависити и од резултата постигнутих на регулисању живота и рада у армији у мирном периоду. У томе лежи значај и оправданост напора на тражењу најбољих рјешења карактеристичних само за армију.

При детаљнијем и прецизнијем одређивању садржаја морала армије, треба имати у виду да чак ни у теорији није могуће одвојити елементе једне од других, јер се међусобно испреплићу и условљавају, јер могу истовремено да буду и једно и друго. Тиме није речено да не треба и није могуће одређивати садржај морала, већ само указује на деликатност овог проблема, а тиме и на потребу организованог и студиозног рада на њему.

ДРУШТВЕНЕ ОСНОВЕ МОРАЛА АРМИЈЕ

Како је морал армије само специфичан облик морала друштва, класе чије интересе она штити, то су тиме одређене и његове друштвене основе. То значи да ако бисмо жељели дати одговор на питање на којим основама је заснован морал било које армије, морали бисмо претходно утврдити класну припадност армије, карактер и циљеве постојања, па бисмо самим тим дошли до одговора на постављено питање. Јер, дајући оцјену друштвено-историјске улоге једне класе у одређено вријеме сагледавамо истовремено суштину и садржај њеног морала, а тиме и основе морала армије која управо егзистира да би се борила за интересе класе којој припада. Разумљиво је да се при овој оцјени не смију пренебрећи цјелокупна друштвена кретања, снага и утицај напредног и назадног, однос снага у одређеном периоду, тенденције даљег развоја итд, јер се то све на неки начин и у одређеној мјери одражава и на армију, па тиме и на њен морал.

Чињеница да се моралом армије регулишу односи у специфичној организацији, не даје право да се основе тог морала траже у „војничком духу“, „армијском начину живота“, „војничкој традицији“ итд. дакле ван друштва, ван конкретних друштвених односа. Мада то што чини армију својеврсном није без значаја и мада се то у великој мјери одражава на морал, не може се говорити о заснивању морала армије на тим специфичностима независно од друштвених односа. Напротив, ови су доминантни, одлучујући у одређивању суштине па и садржаја морала армије.

Друштвена условљеност морала армије указује да се не може говорити о моралу армије уопште, као нечему што постоји ван конкретне армије, нечему што важи за све армије и у свим временима.

Истицање неког вјечног армијског морала има исту основу као и теорија о вјечном моралу друштва. Свака експлоататорска класа је желела приказати свој морал општечовјечанским и вјечним. На истој линији је и истицање армије као надкласне организације, позване да једнако штити права свих. Даља конзеквенца је морал те организације који није зависан од друштвених односа, па ни од кретања која се одвијају у друштву. Стварност је, међутим, сасвим супротна. Морал армије носи на себи печат друштвених односа, те се стога не може говорити о истим основама морала свих армија. Разлике ће бити у оној мјери у којој оне постоје у друштвеној констелацији и одразу тог стања на армију. Зато би подјела која би уважавала само црно-бијелу диференцијацију: морал капиталистичке или морал социјалистичке армије била нереална и неодржива, јер је стварност много више нијансирана, мада са већим или мањим тенденцијама ка овим.

Усвајањем поставке да морал армије има одређену друштвену подлогу не негира се постојање понечег заједничког у моралу свих армија. Самим тим што су армије организоване за специфичну врсту дјелатности — вођење рата, оне су морале живјети и радити под посебним условима, односи у њима су морали да буду специфични у односу на било коју другу организацију, развијале су се по својеврсној структури, а све ради стварања оптималних могућности за испуњавање задатака и улоге који су им намијењени. На одређеном нивоу материјалног развика друштва армије су снабдијевене приближно једнаким наоружањем и опремом, што је условило одређен начин ратовања као и низ других проблема везаних за ниво материјалног развика друштва и армије. Све је то довело да армије, без обзира на свој карактер, имају понечег заједничког и својственог само њима (у начину функционисања, у организацији, садржају, облицима и методама рада итд.). Сличност и већа или мања подударност у овим областима су довели и до заједничких проблема из оквира морала.

Може се поставити питање који су то заједнички проблеми, колико они захватају морал, какво је њихово мјесто у одређивању суштине и друштвене предидејелености морала армије? Уопштено говорећи, заједнички проблеми су они који произилазе из специфичности које армију чине својеврсним организмом, по којима се она разликује од било које друге друштвене институције. Разумљиво је, да се ти заједнички проблеми свих армија не појављују у истом свјетлу, нису идентични по садржају, по мјесту у склопу других, по утицају на друге итд. Тако, на примјер, проблем односа старији — млађи је значајан за све армије, па чак се дијелом једнако манифестује у њима. Али он није идентичан код свих, јер на њега утичу како потребе функционисања армије, тако и ниво до кога је дошла једна армија у свом развоју, њен карактер и улога, мјесто човјека у друштву, а тиме и у армији итд. И док оно прво условљава да се у моралу армија појављују заједнички проблеми, ово друго условљава њихову разлику. Пренебрегавајући чињеницу да се код армија појављују

заједнички проблеми произашли из посебног начина функционисања условљеног посебним задацима, дошли бисмо у ситуацију да не користимо искуство других армија и да тражимо за све потпуно нова рјешења и у стварима у којима су други стекли неоспорна и корисна искуства. С друге стране, ако бисмо хипостатизирали те армијске специфичности запоставили бисмо најбитније — друштвену условљеност и карактер армије чиме бисмо некритички и неоправдано навлачили старе форме на нове садржаје, што не би могло а да не нанесе штету управо тим садржајима.

Није могуће прецизирати колико те армијске специфичности, својствени свим армијама, утичу на једнако или слично испољавање проблема морала једне армије у односу на морал друге независно од њеног карактера, друштвене одређености и улоге. Сигурно је да треба уважавати и полазити од чињенице да ће слични организми по структури, намјени и начину функционисања, истицати и сличне проблеме својствене таквим организацијама. Међутим, ти се проблеми односе на конкретну армију и тек у њој добијају свој садржај и облике испољавања. Стога ће њихова суштина бити условљена карактером, улогом и друштвеном одређеношћу те армије. Све то условљава да конкретна рјешења морају полазити од чињенице да се ради о армији, али истовремено не о било којој, већ о одређеној армији која је друштвено условљена и која има одређену историјску улогу и мјесто у процесу друштвеног развоја.

Полазећи са овог становишта, у разматрању морала армије се морају имати у виду његове друштвене основе, јер оне имају доминантну улогу у одређивању суштине и карактера морала армије. То је разлог постојања суштинских разлика у моралу армија које се суштински разликују по свом карактеру, улози и мјесту у друштву. Па ако би се жељело указати на разлике у суштини и карактеру морала било које двије армије, било би потребно поћи од анализе друштва којима те армије припадају, укључујући и кретања у армији као релативно самосталној сили. Друго је питање моралне спремности армије за вођење рата, која може да буде изграђена на разним основама, па отуда, на примјер, високу моралну спремност могу имати двије армије које се суштински разликују по карактеру, а тиме и по основама на којима су изграђивале свој морал.

Морал наше армије је условљен пре свега карактером нашег социјалистичког уређења, нашом социјалистичком стварношћу. Све оно што чини битне компоненте наше борбе за ново, напредније друштвено уређење непосредно се одражава на морал нашег друштва, а тиме и армије. Управо у борби за напредније друштвено уређење, за праведније односе, за новог човјека, израста наш социјалистички морал као одраз потреба друштва, а тиме и сваког човјека који се укључио у процес изградње социјализма. А армија као чувар и борац за то ново може испунити своју улогу само ако опште друштвене моралне норме буду основа изградње њеног морала.

Те друштвене основе морала наше армије не опредељују само суштину њеног морала, већ представљају и окосницу садржаја на коме се изграђује морална снага наших људи. Радећи на изградњи новог друштва наши људи су заинтересовани за његов напредак и очување свега онога на шта су уложили свој труд, кроз што су испољили своја стремљења и у чему виде смисао свог живота и рада. На тој основи се развија непоколебљива спремност да се брани и одбрани таква домовина, што свакако представља темељ несаломљиве моралне снаге наших људи.

Наша социјалистичка стварност постаје тако и извор моралне снаге наше армије, са безброј момената који утичу на развијање спремности да се, без обзира на напоре и жртве, обезбиједи и заштити домовина на путу социјалистичког развитка. Сваки успјех у изградњи новог друштва представља нови извор моралне снаге наших људи, јер су у те успјехе уткана њихова стремљења и труд, јер су они крвно везани и заинтересовани за њих. Из тога ће резултирати спремност да се брани оно што сачињава њихову вољену данашњицу и још бољу сутрашњицу.

Повезан са нашом социјалистичком стварношћу и условљен њом је и карактер наше армије. И када се говори о друштвеним основама морала армије мора се имати у виду њен карактер, њено мјесто у друштву. За сагледавање тога треба имати у виду њен настанак и развој, мјесто у друштву у току мирнодопске изградње и улогу која јој је намијењена у одбрани независности.

Наша армија је настала из оружане борбе народа против окупатора и домаћих издајника. „Наша нова регуларна народна војска је произашла из многобројних одреда наоружаног народа, ковала се у борби, учила се у борби и за све вријеме била његована највећом љубављу сопственог народа. Њене спољашње форме су се, природно, мијењале како су тражили интереси рата против непријатеља, али њена демократска, народна суштина остала је непромјенљива“ (Кардељ: „Карактер народноослободилачке војске“ — *Стварање и развој ЈА*, књига II, стр. 82).

Карактер наше армије је условљен у првом реду таквом њеном улогом у току ослободилачке борбе, гдје је она водила како рат против окупатора и домаћих издајника за национално ослобођење, тако и за бољу сјутрашњицу, ново друштво које је требало да дође, да се изграђује, иза ослобођења. Тиме је већ била одређена њена улога у друштву данас. „Наша Армија није нешто што би било ван самог народа, она није само инструменат створен ради извјесних специфичних задатака, иако такве задатке има, него је саставни дио наше народне заједнице, који живи не само војничким животом, већ и животом нашег општег друштвеног развитка“ (Тито, *Дела*, књига VIII, стр. 389). Овим ријечима друга Тита је истакнуто мјесто наше армије у друштву, њена улога и њен карактер.

Наша армија је настала у борби за независност и ново друштво, ради и развија се у процесу социјалистичке изградње у коме има активну улогу, спрема се за одбрану независности и социјализам, чиме је одређен њен карактер и улога. И из тог јединства армије и народа, из њене привржености борби за социјализам и независност произлазе основе, садржаји и извори њене моралне снаге.

Друштвене основе морала армије резултирају из објективног утицаја друштва на армију, зависности армије од друштва, односно друштвених снага чије интересе она штити, чиме је одређен и њен карактер, подразумевајући ту и сва кретања у друштву и њихов одраз на армију. Тим основама је условљена суштина њеног морала. Колико ће нека армија тражити изворе своје моралне снаге у објективној друштвеној стварности или другим факторима зависиће у првом реду од тога колико та стварност може бити покретачка снага људи у борби. Тиме је условљено више или мање реално, објективно приказивање друштвене стварности и проналажење других фактора који ће утицати на висок морал људи у борби.